

Hányféle funkciójú az *ilyen* a mai magyar (írott) beszélt nyelvben?*

Dér Csilla Ilona

1. Az *ilyen* régi és új funkciói

Az *ilyen* névmás feltűnően gyakorivá vált a mai magyar spontán beszélt nyelvben egy, a korábbiaktól eltérő szerepben. Különösen a fiatalok, fiatal felnőttek nyelvhasználatára jellemző: egy kutatás szerint a vizsgált középiskolások 80%-a és a felnőttek 73%-a használta az új funkcióban (Markó – Dér 2010). Ezt az újfajta használatot mutatják a következő példák (forrás: Magyar Spontán Beszéd Adatbázis, BEA):

- (1) *Budapesten lakunk a nyolcadik kerületbe de szerencsére **ilyen** normálisabb részen*
- (2) *tehát kicsit a gyerekek szájából **ilyen** csalódottságot éreztem*

Az *ilyen*nek számos ismert funkciója létezik:

- Legjellemzőbb használata, amikor melléknévi névmási **jelzőként** főnév előtt áll, pl. *Nekem is kell **ilyen** táska*. Jelentése: 'ilyesféle, ilyesfajta, (mint az itt látható/szóban forgó)'.
- Lehet **állítmány**, pl. *A gyerek már csak **ilyen***. Ebben az esetben mint melléknevet helyettesítő névmás képes névszói(-igei) állítmányként funkcionálni. Jelentése: 'ilyesféle, amiről szó van'.
- **Fok-mértékhatározó**ként állva a mondatbeli jelző jelentését differenciálja, pl. ***Ilyen** okos embert még nem láttam*. Jelentése: 'ennyire nagyon/nagymértékben', tehát nem egyszerűen fokra-mértékre, hanem mindig erős fokra utal. Kérdéses, hogy névmásként miként tett szert erre a jelentésre: a TESz.-ben legkorábbiként szereplő Jókai-kódex-beli adat (p. 202) már ezt a jelentést mutatja. Feltehetően ráértés működött, pl. *ilyen nagyon okos* → *ilyen okos*.
- A kimaradt névszó szerepét felvéve **alany** is lehet: *Megesik az **ilyen***. Itt is beszélhetünk ráértésről (*ilyen* = 'ilyen dolog, amiről beszélünk'), tehát a jelzői szerepű *ilyen* válik alannya.

Az *ilyen* névmás az előbbi esetekben – fok-mértékhatározói funkcióját kivéve, ahol, mint láttuk, a 'nagyon' jelentést vette fel az idők során, s jórészt függetlenedett a névmási szereptől – ana- vagy kataforikus elemként szerepel a beszédben. A fent említett új funkció elhatárolásánál ennek az utaló szerepnek a megléte kérdéses, de nem zárható ki, mint azt az alábbiakban majd megmutatjuk.

Az *ilyen* fenti, a spontán beszédben jelentkező újszerű viselkedésére néhány kutató már felhívta a figyelmet: Keszler Borbála 1983-as tanulmányában már ezt az új funkciót felmutatni látszó példát is találunk, a szerző ezt a használatot töltelékszóinak nevezi (Keszler 1983: 175, az elemzési nehézségekről l. a lentebb írottakat). Laczkó Krisztina (2003: 323–324) a mutató névmások esetében az *ilyen* mellett az *afféle* és az *amolyan* esetében hoz olyan példákat, amelyeknél ezek a névmások csak formailag jelzői szerepűek. Az *ilyen* szerinte ilyenkor hangsúlytalan, „valamiféle diskurzuspártikulai funkcióban van” (i. m. 323). Imrényi András [é. n.] az internetes nyelvhasználatot kutatva az *ez egy ilyen X* konstrukción belüli *ilyen* mai magyar nyelvbeli új funkcióival foglalkozott, a hangsúlytalan használatra ő is felhívta a figyelmet. Dér (2010) spontánbeszéd-anyagon végzett vizsgálata (BEA, 20 fő, 131 *ilyen*-előfordulás, ezek egyike sem volt *ez egy ilyen X* szerkezetű) azt mutatta, hogy az *ilyen* új(szerű) előfordulása nem véletlenszerű, hanem szisztematikus, ami egyértelműen kizárja a „puszta töltelékszó” magyarázatot (ez egybecseng Imrényi véleményével is, aki szintén elveti a töltelékszó-koncepciót). A talált pozíciók az alábbiak voltak:

- **Melléknév előtti** előfordulás (69 db, 52,67%), például:
(3) *és és igen és a akkor a végén **ilyen** kilencven kordon lesz egymás mellett*
(vö. Markó – Dér megj. e.: a tizenévesek és a felnőttek esetében is ez a leggyakoribb pozíciójú használat az új szerepet illetően: 58,7% és 57,4%)
- **Főnév előtti** megjelenés (40 db, 30,53%, ennek fele ragos), például:
(4) *műszerbeszerzésekről volt szó **ilyen** ö mérésekről*
- Egyéb szófajok (számnév, határozói igenév és névmás) előtti előfordulás, illetve félbeszakadt közlés (22 db, 16,79%).

Az első, a (jelzői funkciójú) melléknév előtti előfordulás különösen figyelemreméltó, ugyanis hagyományos szerepkörében az *ilyen* elsősorban fokhatározóként jelenhet meg mellékneveket megelőzően. Az új szerepben azonban az *ilyen* sosem fokhatározó, egyrészt mert valószínűleg nem hangsúlyos (fokhatározóként az), továbbá közepfokú mellékneveket is megelőzhet, ezek előtt viszont fokhatározó sosem állhat: **ilyen okosabb* 'nagy mértékben/nagyon okosabb', ugyanakkor az új funkcióban ez lehetséges, mint az (1) mondat is mutatta.

A másik eset, amikor az *ilyen* hagyományos funkcióiban melléknév előtt szerepelhet, az, amikor kataforát valósít meg és előreutal a posztcedensére, a jelentése ilyenkor mindig 'ilyesféle, ilyesfajta'.

Az újszerű funkció detektálása az *ilyen* melléknév előtti pozíciójában tehát három szempont mentén lehetséges:

- Kizárható-e a fokhatározói szerep vagy nem?
- Van-e kitett vagy odaérthető posztcedens vagy nincs?
- Hangsúlyos-e az elem vagy sem?

Amennyiben tehát az *ilyen* nem fokhatározó, nincs (a szokásos értelemben vett) posztcedense és hangsúlytalan, biztosan az új funkcióval van dolgunk.

Az újszerű funkció elhatárolásánál – a fenti számos hagyományos funkció kizárása mellett – egyéb elemzési problémákra is érdemes tekintettel lenni. Ilyen az, hogy az *ilyen* névmásként több szövegmondaton átívelő utalást is lehetővé tesz, tehát ante- vagy posztcedense tőle távol is elhelyezkedhet:

- (5) *Feltétlen szükségszerű lenne ezt a jövőben bevezetni, nagyon sok önkormányzati rendelet, illetőleg most már törvény is foglalkozik a veszélyes ebek ebtartási rendszabályaival, valóban szükségszerű lenne megnevezni azokat a fajtákat, amelyek tartásához, mint ahogy fegyvertartáshoz is, engedély szükségeltetne. Sajnos ebben még nincs egység közöttünk sem, némelyek túlszabályozásnak látnák, vagy vélnék ezt. Én úgy gondolom, hogy a veszélyesebbet csak **ilyen** engedéllyel lehetne tartani, az lenne a jó mindannyiunk számára.* (MNSz., sajtó, 2000. 05. 30., Magyar Rádió Hírműsorok)

Éppen ezért sokszor hosszú beszédsgemensek áttekintésére van szükség ahhoz, hogy a szokványos, az utaló szerephez köthető funkciókat kizárhassuk.

Az *ilyen* utalószóként sokszor párt alkot a *mint* kötőszóval, bár elsősorban az *olyan*-nal tipikus az előfordulása:

- (6) *Az összes **ilyen** civilizációs cselekvésnek, **mint** pl a szózás van egy csomó kellemetlen mellékhatása* (MNSz. Személyes ak., 1999. 02. 19., Gyalogkakukk)

A *mint*-tel induló mellékmondatok ugyanakkor sok esetben elmaradnak, ahogyan azt az alábbi esetben is láthatjuk:

(7) *részemről a halászbástyát tudom ajánlani, ilyen tavaszi virágnyitogató délutánon, a fák friss zöldjére (:) való kilátással (MNSz., személyes, 1998. 11. 22., matabondII), a kimaradt mellékmondat: mint ez a mai délután.*

Ebből következően fontos értékelési szempont, hogyha a posztcedens nincs kitéve, odaérthető-e. Ha igen, akkor az *ilyen* szokványos használatának egyikéről van szó, és nem az újról.

2. Vizsgálat

Jelen vizsgálatban az *ilyen* újabb funkcióját a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ) magyarországi korpuszának személyes alkorpuszát megvizsgálva igyekeztem felderíteni. Ez az alkorpusz az Index.hu internetes portál vitafórumainak 1998-as és 1999-es anyagát tartalmazza. A korábbi, az *ilyen*-t érintő vizsgálataink a spontán beszélt nyelvre irányultak, most arra kerestük a választ, hogy az internetes írott beszélt nyelv, ami igen közel áll a beszélt nyelvhez, az új funkció milyen mértékű elterjedtségét mutatja, egyáltalán: jelentkezik-e itt ez az újfajta használat?

A személyes alkorpusz terjedelme összesen 17 838 598 szó, ebből 500-as random mintán vizsgáltuk meg az *ilyen* viselkedését; az első esetben az *ilyen* + alapfokú melléknév, a másodikban az *ilyen* + középfokú melléknév szerkezetekre kerestünk rá. A következő eredményeket kaptuk: az első rákeresés (*ilyen* + alapfokú melléknév) 37 071 találatot (200,78/ millió szó) adott. Az ebből vett 500-as random mintát először manuálisan átválogattuk; erre azért volt szükség, mert mint fentebb megmutattuk, az *ilyen* melléknév előtt fokhatározóként, illetve kataforaként ('ilyesfajta') is megjelenhet, és ezeket az eseteket az új funkció azonosításához ki kellett zárunk. Az átválogatás után mindössze 4 biztos találatot kaptunk, két példa ezek közül:

(8) *A smack, tényleg király. Én vagdalthússal dúsitom. A rákosat, meg reszelt tonhallal. Ez ilyen zöld színű konzerv (a Champions a gyártó), és nem olajban van a tonhal hanem sós vízben. (Személyes alkorpusz, 1999. 02. 09, eMM)*

(9) *Lent gyulekezo jarokelok, a rendorok a tuz korul ugralnak, mint valami tanyersapkas indianok es ilyen kis kezi fikakkal fujjak a borothvahabot a tiz meteres langokra. (személyes alkorpusz, 1998. 07. 06, Diolen Mobi)*

A második elemzés (*ilyen* + középfokú melléknév szerkezetek) már csak 25 találatot adott (1,40 / millió szó), amelyből a manuális átválogatás után csak egyetlen találat bizonyult elfogadhatónak:

(10) *Ysuysi, mitől félsz, hova nem vesznek föl? Egyébként én úgy teljes személyemmel nem félek semmitől. Már úgy értem, hogy átjárna a félelem. Néha ilyen kisebb dolgokról szeretném, hogy bejöjjenek, de nem igazán hiszek bennük, hogy bejönnék, és akkor mondhatom azt, hogy tartok tőlük. De nem félek. (MNSz., személyes, 1998. 06. 22., Laci)*

A kis találati szám fő oka az volt, hogy a random minta anyagában az *ilyen* alapfokú melléknév előtt a legtöbbször fokhatározóként volt használatos, középfokú melléknév előtt pedig kataforaként. A főmondatbeli *ilyen* utalószóhoz köthető hasonlító mellékmondat elhagyása ugyancsak igen jellemző volt a vitafórumok szövegében:

(11) *Nem akarok nagykepubben es bantobban fogalmazni, de elegge le lehets lombozodva eddigi merkozeseink eredmenyetol. Megis, ha kerhetlek, ne egy ilyen jobb sorsra erdemes topicba boritsd ki a sertettsegedet. (MNSz., személyes, 1999. 11. 20., Nemo), kimaradt mellékmondat: mint ez (a topik).*

A megfelelő találatok csekély száma azt mutatja, hogy a vitafórumokban mint internetes műfajban az *ilyen* új funkciója még viszonylag kevésbé elterjedt. Az írott beszélt nyelvnek a spontán beszélt nyelvhez legközelebb álló műfaja a cset, illetve a csetszerű kommunikációt lehetővé tevő mikroblogok, mint amilyen a Twitter (<http://twitter.com>) is. Egy gyors rákeresés az

ilyen-re a Twitteren rögvést mutatja is, hogy lényegesen több az új funkciót felmutató példány.

A fentebb már említett Imrényi a Google-ben végzett rákeresés során az *ez egy ilyen X* szerkezetet tartalmazó szövegszegmenseket vizsgálta, korpuszát blogok, interjúk, illetve vitafórumok találatai képezték, összesen 100 darab szerkezetet elemzett részletesen. Ez két dolgot mutat: egyrészt azt, hogy a pontos kifejezésekre való rákeresés több találatot adhat az új funkció vonatkozásában, másrészt arra is utalhat, hogy az MNSz. alkorpuszának összeállítása óta eltelt években megnőtt az ilyen alakok száma az írott beszélt nyelvhasználatban, azon belül is a vitafórumok szöveganyagában. Mindenesetre a spontán beszédben, azon belül is a társalgásokban jelentkező előfordulásokhoz képest a fórumokban lényegesen kisebb mértékű az új funkcióban történő használat.

3. Az új funkció nyomában

A spontán beszélt nyelvbeli *ilyen*-használatra irányuló korábbi vizsgálatunkban (Dér 2010) a névmás új funkcióját pragmatikainak, azon belül **figyelemirányítónak**, **kiemelőnek** neveztük, mivel a példák esetében szemmel láthatóan a követő melléknévi vagy főnévi egységre irányította a figyelmet. Ennek **okai különbözőek lehetnek**. A fentebb idézett Imrényi [é. n.] az *ilyen* új funkciójának egyikét (az *ez egy ilyen X* szerkezetre vonatkozóan) **az alkalmi minősítés jelzésében** látja, amely mögött valamiféle **beszélői bizonytalanság** áll, pl. hiányzik a megfelelő lexikalizált szinonima vagy a beszélő besorolási nehézségekkel küzd. Imrényi egy másik funkciókört is megnevez a fent említett szerkezet esetében, ez pedig **egy bevett fordulat aktualizálása**, például annak csoportnyelviségére való utalás (i. m. 16–17). Mindkét funkciókörhöz jól kapcsolhatók az olyan genderszempontrú elképzelések, amelyek az „új” *ilyen* nagyobb mennyiségben való használatát elsősorban a nők nyelvhasználatára tartják jellemzőnek (hasonlóan az angol *like*-éhoz), s amelynek **tompító**, **eltávolító** ('nem értek vele egyet'), **idézőjelbe tevő** szerepet tulajdonítanak (l. Schleicher 2010). Egy 10 férfi és 10 női (20 és 70 év közti) adatközlő spontán beszédére kiterjedő vizsgálatunk ugyanakkor a magyar női beszélők nagyobb arányú, a férfiakéhoz képest statisztikailag szignifikáns eltérést mutató *ilyen*-használatát nem igazolta (Dér – Markó 2010). A korosztálybeli eltérések sem voltak ezen a mintán számottevők, csak kismértékben volt igazolható, hogy az életkor növekedésével csökken az új funkciójú *ilyen* mennyisége. Ez azt jelzi, hogy további, nagyobb mintán végzett kutatásokra van még szükség, hogy az *ilyen* használatának nem és kor szerinti eltéréseiről pontosabb képet kaphassunk.

Fontos látnunk, hogy az *ilyen*-nek az előbbieket mellett természetesen beszédtervezési, hezitációs (időnyerési, szókeresési stb.) funkciója is lehet a spontán nyelvhasználatban (vö. Gósy – Horváth 2009).

Felmerül a kérdés, hogy az *ilyen* újabb funkciói miképpen függenek össze a korábbiakkal, névmásinak mondhatók-e. Úgy véljük, hogy igen, de nem a szokványos értelemben, mivel az utalás itt **mindig közvetlenül a névmás utáni elemre/szerkezetre vonatkozik**, tehát csak kataforikus lehet. Ez a szerkezet, amennyiben (alap- vagy középfokú) melléknév előtt jelentkezik az *ilyen*, az értelmezős szintagmákéra emlékeztet, mivel azonos mondatrészi szerepű egységek ismétlődnek meg.

Források

Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz) <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

Magyar Spontán Beszéd Adatbázis (BEA) <http://www.nytud.hu/adatb/beat/index.html>

A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára (TESz.), II. kötet. Benkő L. (főszerk.), Akadémiai Kiadó, Budapest.

Irodalom

- Dér Cs. I. 2010. „Töltelékelem” vagy új nyelvi változó? A *hát, úgyhogy, így és ilyen* újabb funkciójáról a spontán beszédben. In: *Beszéd kutatás 2010*: 159–170.
- Dér Cs. I. – Markó A. 2010. Diskurzusjelölök használata az életkor és a nem függvényében. In: Gecső T., Sárdi Cs. (szerk.): *Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásban*. Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó, Székesfehérvár – Budapest, 78–83.
- Gósy M. – Horváth V. 2009. Hogyan tükrözi a kiejtés a nyelvi funkció változását? In: Keszler B., Tátrai Sz. (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Tinta Kiadó, Budapest, 37–45.
- Imrényi A. [é. n.] *Az Ez egy ilyen X konstrukció funkciója a mai magyar nyelvben*. Kézirat.
- Keszler B. 1983. Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata. In: Rácz E., Szathmári I. (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 164–202.
- Laczkó K. 2003. A mutató névmások funkcionális vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 127: 314–325.
- Markó A. – Dér Cs. I. megjelenés előtt. A diskurzusjelölök használatának életkori sajátosságai. In: Navracsics J. (szerk.) *XII. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem (Balatonalmádi, 2010. május 25–27.) konferenciakötet*.
- Schleicher N. 2010. *E-mailbeli közlés*. [2010. 10. 05.]

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.